

Forskningsetiske retningslinjer

Forskningsetisk forum 18.9.2015

Fredrik Engelstad

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi,
Universitetet i Oslo

Profesjonsetikkens nødvendighet

- Moderne samfunn er avhengige av profesjoners selvforvaltning
- Den skjer i samspill med politisk/juridiske regelverk, lovgiving og tilsynsordninger
- Hvordan sørge for at bredden i profesjonsetikken blir ivaretatt?

Fremveksten av NESH – 1990-årene

- Tre komiteer opprettet på initiativ fra Stortinget
- Medlemmene oppnevnt av departementet, administrativt lagt inn under Forskningsrådet
- NESH: Ingen kapasitet for «saksbehandling», sanksjoner eller kontroll
- Forskningsetisk refleksjon og bevisstgjøring som dominerende modus

Forskningsetiske retningslinjer

- NESH pålagt å utarbeide nasjonale retningslinjer
 - Ingen eksisterende forbilder for retningslinjene
 - Samspill med politikk - fruktbar utgangssituasjon
- På hvilket grunnlag kunne de utarbeides?
 - Allmenn etisk refleksjon
 - Kunnskap om forskning
 - Oppfangning av spesifikke problempunkter
 - Utkast og høringsrunder

Forskningsetiske retningslinjer

- Hvilken form kunne de da få?
 - Fremheve konstitutive normer: sannhet og sannhetssøken, vederheftighet, metodebevissthet
 - Peke på lovverket som ramme
 - Formulere viktige hensyn, som kan komme i konflikt
 - Peke på dilemmaer
- Hva var retningslinjene og hva ikke?
 - Opprettelse av et refleksjonsrom
 - Ikke et sett av lover og regler som «brytes» eller ikke

NESH: Komiteens arbeidsform

- Diskusjon av enkeltsaker som ble meldt inn
- Formidling, utadvendt virksomhet
 - Møter innenfor og utenfor forskningsinstitusjonene
 - Publisering
- Undervisning
 - Doktorgradsundervisning
 - Lavere nivåer

NESH: Vurdering av «enkeltsaker»

- Noen eksempler
 - Problemer med «meldeplikt»: «Fangens dilemma», svart arbeid
 - Informert samtykke, inngrep i personlig sfære,
 - Problemer med eksperimenter, debriefing
 - Forhold mellom veileder og stipendiat
 - Forpliktelser i forhold til oppdragsgivere
- Diskusjon relatert til beskrivelsen i henvendelsen
 - Ikke avdekke «hva som faktisk var skjedd»
 - Veie normative hensyn ut fra den beskrivelsen som var gitt
 - Gi en vurdering på dette grunnlaget

Betydningen av refleksjon

- De fleste vanskelige spørsmål ligger i gråsoner
- Oppøve skjønn og evne til avveining i forskersamfunnet
- Ikke forhåndsgodkjenning av prosjekter
- Enkeltilfeller som nødvendig for bredere forståelse
- Helhetlig refleksjon over forskningens sosiale betydning

Endringer etter 2000

- Formalisering og «juridifisering»
 - Flytting ut av Forskningsparken, til «Etikkens hus»
 - Meldeplikt til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste
 - Granskningsutvalg formalisert, med jurist som leder
 - Lovfesting av forskningsetikk
 - Komiteene omdannet til forvaltningsorgan
- Drivkrefter i endringer
 - Økende vekt på intellektuell eiendomsrett
 - Politisk «handlekraft» og forvaltningsmessig strømlinjeforming
 - Standardisering gjennom forenkling og gjenbruk av begreper

En sammenhengende progresjon?

Klipp fra Wikipedia:

- «De nasjonale forskningsetiske komiteene startet arbeidet i 1990, etter at det i St.meld. nr. 28 (1988-1989) ble foreslått å opprette tre forskningsetiske komiteer på nasjonalt plan, en for medisin - NEM, en for naturvitenskap og teknologi - NENT, og en for samfunnsvitenskap og humaniora - NESH. Det daværende Kirke-, utdannings, og forskningsdepartementet utformet mandat for komiteene. Det forskningsetiske komitesystemet i Norge er lovfestet i lov om behandling av etikk og redelighet i forskning fra 2006. ...»

Profesjonsetikk – journalistikk

- Overordnet hensyn: Uavhengighet, ytringsfrihet
- Ikke kunnskapsovervekt, legmannsskjønn
- Sammensatte forventninger til oppgivelse av kilder
- Primært hensyn til berørte parter
 - Tilsvaretsrett - kontradiksjon
 - Plagiat
- Intuitivt forhold til sannhetsproblemer
- Bygger på felles forståelse av hva som er 'nyhet', 'stoff'
- Etterspørselsdrevet: Ingen krav til begrunnelse av relevans
- Samfunnsansvar: Implisitt forståelse av bidrag til offentlig samtale

- Egne organer – PFU, Vær varsom-plakaten

Profesjonsetikk - forskning

- Overordnet hensyn: Uavhengighet, publiseringskrav
 - Avklaring av forskningens frihet krever kontinuerlig diskusjon
 - Åpenhet for kritikk og konflikt ift myndigheter og oppdragsgivere
- Sterk kunnskapsovervekt – krav til profesjonelt skjønn
- Presise krav til oppgivelse av kilder
- Hensyn til berørte parter – nødvendig men ikke tilstrekkelig
 - Tillit til profesjonen
 - Hensyn til oppdragsgivere, beslutningstakere, den offentligheten
- Komplekst forhold til sannhetsproblemer
- Tosidige samfunnshensyn
 - Tilbudsrevet: Faglig begrunnelse av hva som er relevant
 - Etterspørselsrevet: Eksterne interesser definerer relevans
- Ikke egeninitierte ivaretakende organer

Forskningsetikk og juss

- Juss og politikk danner nødvendige rammer for forskningsetikk
- Nødvendig med plass for uavhengig forskningsetisk refleksjon
- Lovgivning og administrasjon må innrettes slik at de ikke svekker forskningsetisk refleksjon
- Søke å unngå pseudo-juridiske normer og pseudo-juridiske, domstollignende ordninger
- Bevissthet om oppgaver og sanksjoner knyttet til forskningsetiske komiteer

Kommentar til revisjon av loven

- Paradoks
 - Navnet – forskningsetikkloven – representerer en klar innsnevring av hva forskningsetikk dreier seg om: Forfalskning, fabrikkering, plagiering og *andre alvorlige brudd ...*
- Loven bør styrke bredden i de forskningsetiske utfordringene, slik de bl.a. er formulert i retningslinjene
- Lokale ordninger styrker forskningsetisk bevissthet
- Behold § 2 som nå – forslaget svekker uavhengighet
- Gå bort fra kravet om at Granskningsutvalget skal ha jurist som leder
 - Men juridisk kompetanse må selvsagt være representert